

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲЭМ РУЎХЫЙЛИК ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

ODOB-AXLOQ VA NAFOSAT MUNOSABATLARINING ISLOM MADANIYATIDAGI TALQINI

Azimova Ch.A.

Toshkent Arxitektura-qurilish universiteti

“O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: axloqiy; estetik; islom madaniyati; islom san’ati; xattotlik; arxitektura; insonning go‘zalligi.

Ключевые слова: этическое; эстетическое; исламская культура; искусство ислама; каллиграфия; архитектура; красота человека.

Key words: ethical; aesthetic; Islamic culture; Islamic art; calligraphy; architecture; beauty of a person.

Falsafiy fikrlar tarixida axloqiy va estetik mazmun o‘rtasidagi munosabatlar muammosi munozarali bo‘lib, ushbu tushunchalarni aniqlash va qarama-qarshilik bilan bog‘liq ko‘plab turli xil talqinlar mavjud. Axloq va estetika o‘rtasidagi bog‘liqlik va farqlarni anglash ularning ijobiy ma‘noni anglatuvchi yagona, sinkretik “yaxshi” tushunchasida u ilohiylashtirgan tabiatli odam va o‘z xatti-harakati farq qilmaslikdan boshlandi. Yunon an‘analari falsafiy darajaga ushbu birlik g‘oyasini saqlab qolgan maxsus toifani olib keldi – “kalokagathia” (yunoncha kalos - chiroyli, agatos - yaxshi, ya‘ni go‘zal-yaxshi), axloqiy va estetik g‘oyalar sohasida harakat qilgan, ideal shaxsning o‘ziga xos xususiyati bo‘lib xizmat qilgan. Sokrat uni donolik bilan bir darajaga qo‘ydi va adolat, estetik qabul qilish qobiliyati bilan bog‘liq axloqiy fazilatlar majmuasini birlashtiradi. Xristianlik estetikasiga kelsak, u ikkala qadriyat sifatlarini – “chiroyli” va “yaxshi”ni “ilohiy” tushunchasida yoritib, ularga kategoriyani bog‘ladi. Xuddi shu mistik transsendental mohiyatning yana bir “haqiqiy” ko‘rinishi sifatida anglatadi.

Axloqiy-estetik muammolar O‘rta asrlar Markaziy Osiyo falsafasi yirik namoyandalari, jumladan, Abu Nasr Forobiy merosida o‘z aksini topdi. U o‘z asarlarida, xususan, ellinistik, arab-fors va turkiy madaniyat g‘oyalarini, urf-odatlarini o‘rganib, qayta o‘zlashtirgan holda yangicha ma‘noda yaratdi va

ularni “Sharq va G‘arb o‘rtasidagi kommunikativ va ma‘naviy aloqalarning konsentratsiyasiga” aylantirdi [6:7].

Al-Forobiyning bir yuz oltmishdan ortiq mantiq, falsafa, matematika, tabiatshunoslik, musiqa muammolariga bag‘ishlangan ijodiy asarlarini, risolalarini she‘riyatni yunon asoslaridan ajralgan holda ko‘rib bo‘lmaydi [7:5]. Olimning ijodiy va ilmiy tafakkurida qadimgi yunon falsafasining chuqur izlari bor. Shuning uchun fanda Al-Forobiyni Aristotelning izdoshi sanab, uni “Ikkinchi muallim” deb ataydi.

Al-Forobiy o‘z risolalarida estetik muammolarni axloqiy kategoriyalar bilan uzviy bog‘liq holda ko‘rib chiqadi. Uning fikricha, insoniyat ezgu niyatlar uchun yaratilgan bo‘lib, ezgu xulq-atvorga intilishda aqlning o‘rni katta. Bu haqda Abu Nasr Forobiy shunday yozadi: “Inson aynan aql tufayli odam bo‘ldi” [2:37].

Bu fikr uning insonning ma‘naviy qadr-qimmatini haqidagi hukmlarida boshlang‘ichdir. Bu yerda asosiy e‘tibor inson ongi va inson ruhiyatining kamolotiga qaratilgan. Forobiy shunday tushuntiradi: “Faol aqlning harakati aqlli hayvonga (insonga) g‘amxo‘rlik qilishdir va unga o‘zi uchun mavjud bo‘lgan eng yuqori kamolot darajasiga, ya‘ni eng yuqori baxtga erishish imkoniyatini berishga intilish” [O‘sha joyda:48-49].

Baxt - bu “mutlaq yaxshilik” [O‘sha joyda:113]. Bu al-Forobiy axloqining asosiy tushunchalaridan biridir: aynan unda axloq va estetika birlashadi, chunki dunyoning umumiy uyg‘unligini bilmasdan, go‘zallikka erishmasdan haqiqiy baxtga erishib bo‘lmaydi.

Axloqiy va estetik muammolarni hal etishning kaliti adolatli tashkil etilgan jamiyat, ilm-fan va san‘at gullab-yashnagan ezgu shahardir. Olimning ta‘kidlashicha, go‘zallik va ezgulikka fazilatli inson bosh bo‘lgan ideal holatdagina erishiladi. Shu bilan birga, fazilatli shaharda mukammal qonunlar amal qiladi va uning aholisi qonunga bo‘ysunadi [O‘sha joyda:125-127].

Islom madaniyatida go‘zallik tushunchasi ko‘p qirrali hodisa bo‘lib, inson hayotining u ikkala tomonini qamrab oladi ya‘ni estetik xususiyatlari va axloqiy fazilatlarini, shuningdek, uning ma‘naviy qadriyatlarini tasdiqlaydi. Bu yuksak, abadiy go‘zallik namunasini ifodalovchi estetik va axloqiy uyg‘unlik islom san‘atining barcha turlarida o‘zini namoyon qiladi. G.G.Mahri va U.D.Alievalar to‘g‘ri ta‘kidlaydilar: “Har qanday ijodiy asar islom san‘ati sohasida tomoshabinlarga ma‘naviy tortishish yuklaydi. Har bir rang shakl va so‘z o‘zining asl tabiiy kuchini yo‘qotib, ma‘naviy kuchga ega bo‘ladi. Bu tasvirlangan obyektga ustunlik sifatini beradi” [5:102-103].

Axloq va estetika o'rtasidagi munosabat islom madaniyatida alohida e'zozlangan va eng avvalo Qur'ondagi ilohiy xabarni saqlash va tarqatish vositasi bo'lgan arab xattotligi kabi san'atda uchraydi. Xattotlik san'atini egallaganlik darajasi hamisha insonning bilimliligi, aql-zakovati va ma'naviy kamoloti ko'rsatkichi bo'lib kelgan. "Xattotlik o'zining estetik tarkibiy qismini yaxshilash yo'llarini qidirmoqda va bu, o'z navbatida, axloqqa olib keladi", deb yozadi qozoq xattoti A.Urinbasarov. "Insonning fe'l-atvorini o'lchay olmasiz, unda qancha "untsiya" yaxshilik, yomonlik yoki jaholat borligini aniqlay olmasiz, ammo xattotlik bu haqda aytib berishi mumkin" [9].

Sharqdagi xattotlar inson qalbining go'zalligi uning qo'lyozmasining go'zalligi bilan belgilanadi, deb hisoblashgan. Chiziqalar, harflar, chiziqchalarni mahorat bilan chizgan xattot "o'z qalbini ifodalaydi", o'z tajribasini ochib beradi. Shuning uchun xattotlik musulmon uchun o'ziga xos "chiqish" sifatida qaraladi.

Arab xattotligi orqali tasvirlashning ijodiy jarayoni ibodatga o'xshash bo'lib, u "tahorat, pokiza fikr, pokiza kiyim va Allohdan yordam so'rash bilan birga keladi. Xattot Allohning kalomini yozadi va bundan go'zalroq nima bo'lishi mumkin? Muqaddas Qur'oni Karimni qayta yozish orqali xattot nafaqat bu dunyoda kamol topadi, balki ajrga ham ega bo'ladi – bu xudojo'y ishni oxiratda ham qo'lga kiritadi. Xattotlik dinga yordam beradi, aralashmaydi va zid kelmaydi".

Qur'onda tasvirlarni taqiqlash aniq e'lon qilinmagan bo'lsa-da, hadisda payg'ambarimizning odamlar yoki hayvonlar - jonli mavjudot sifatida tasvirlamaslik kerak – degan amri mavjud. Ammo atrofdagi dunyoning go'zalligi odamni hayajonlantira olmaydi, shuning uchun uning turtki va istagi asosan xattotlik bilan qoplanadi. Qadimgi yunon matematigi va faylasufi Evklidning xattotlikni "ruh geometriyasi" deb atagani bejiz emas [3].

Islom asoslarining daxlsizligi va fundamentalligi, butun musulmon olamining birligi islom me'morchiligida o'z ifodasini topdi. Diniy islomiy binolarning kubik shaklida inshootlarining go'zal me'moriy shakli tasodifiy emas. Bu mujassamlangan barkamollik ham "go'zallikning hissiy tajribasini... ham, koinotda ko'tarilayotgan umumiy ilohiy uyg'unlik tuyg'usini" uyg'otadi [8:62]. Musulmon me'morchiligi va uning rivojlanishini, qoida tariqasida, bunday estetik tushunchalar - ramzlar bilan aloqasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. "jamol" - masjid gumbazining mukammalligida ifodalangan ilohiy go'zallik sifatida; "jalol" – minoralarda ifodalangan ilohiy buyuklik; "Sifat" – masjid devoridagi yozuvlarda o'qilgan ilohiy ism.

Mohir yozuvda qilingan kalligrafik devoriy yozuvlar masjidning ajralmas qismi hisoblanadi. Qur'on matnidan Xudoning tabiati va unga bo'lgan iymon haqida hikoya qiluvchi ko'plab parchalar masjidga kirish va ichki tomonlarida aks etgan. O'qish uchun mo'ljallangan, ular vizual tasvirlarni o'z ichiga olmaydi. S.S.Vaneyanning fikriga ko'ra, Qur'onning ushbu matnlari samoviy prototipning nusxasini anglatadi, yaratilmagan va abadiy tabiatga ega [4:689]. Islom madaniyatidagi masjidlar nafaqat mo'minning axloqiy pokligini, balki Alloh yaratgan dunyoning go'zalligini ham ifodalaydi. Masjid fenomeni go'zallik, ezgulik va hikmat uyg'unligi sifatida go'zallik va ulug'vorlik g'oyasini o'zida mujassam etgan.

Islom dini axloqiy va estetik mazmunni uyg'un tarzda o'zida mujassam etgan inson go'zalligini e'tibordan chetda qoldirmaydi. Qur'onda Jamol – "chiroyli", Hasan – "go'zal", Komil – "mukammal", Sof – "poklik", Kabir – "buyuklik" kabi tushunchalarni uchratamiz. Bu va boshqa tushunchalarda insonning go'zalligi, eng avvalo, uning ichki xotirjamligi va mehr-oqibati ifodalanadi.

Islom diniga ko'ra, haqiqiy go'zallik tashqi emas, balki his bilan emas, aql bilan idrok etiladigan ichki go'zallikdir. U muloqot jarayonida albatta, olijanoblik, taqvodorlik, adolatlilik, mehr-oqibat va odamlarga muhabbat bilan ajralib turadigan insoniy xatti-harakatlarda namoyon bo'ladi.

Tashqi go'zallik ham muhim, insonni jozibali qiladi. Zamonaviy Musulmon mutafakkiri M.G'azzoliy shunday yozadi: "Islom dini insonni go'zal va odobli qiyofani saqlashga buyurgan va u bu axloqni namoz odobiga kiritgan. "Ey Odam farzandlari! Bezaklaringizni hamma masjidlardan olinglar..." (7-sura, 31-oyat)" [1:239]. Haddan tashqari nafislik va nafosat, jingalaksiz chiroyli ko'rinishga intilish - bularning barchasi ma'naviy yuksaklikka va tashqi ko'rinishning go'zalligiga qaratilgan. [O'sha joyda:240].

Demak, axloqiy va estetika munosabatlari islom madaniyatida aks etishi arab-musulmon klassik davr falsafasi ilmiy merosida talqin etilgan bu tushunchalar bilan uzviy bog'liqligida ifodalanadi. Umumiy ezgulik va go'zallik g'oyasida, turmush tarzi va xulq-atvor madaniyatida mujassamlangan axloqiy va estetika uyg'unligi arab xattotligi va musulmon me'morchiligi kabi islom san'ati turlarining o'ziga xos xususiyatlarida namoyon bo'ladi, shuningdek, "inson go'zalligi" tushunchasida, yuqori axloqiy ichki mazmun va estetik jozibali ko'rinishni o'zida mujassam etgan.

Adabiyotlar:

1. Аль-Газали М. Нравственность мусульманина / пер. с арабского А.И.Рустамова. К. – М.: Ансар Фаундейшн; Умма, 2005. 364 с.
2. Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. Алма-Ата: Наука, 1973. 436 с.

3. В РИИ преподают «геометрию души» [Электронный ресурс]. URL:<http://www.e-vid.ru/index-m-192-p-63-article-35566-print-1.htm> (дата обращения: 22.09.2016).
4. Ванеян С.С. Тело символа. Архитектурный символизм в зеркале классической методологии. М.: Прогресс-Традиция, 2010. 831 с.
5. Мэхри Г.Г., Алиева У.Д. Исламская эстетика и форма в исламском искусстве // *Alma mater* (Вестник высшей школы). 2015. № 8. С. 101-104.
6. Наследие Абу Насра аль-Фараби в трудах Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК (библиография: 1991-2012 гг.) / под ред. З. К. Шаукеновой. Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2012. 78 с.
7. Рахимшикова М. К. Эстетические взгляды Абу Насра аль-Фараби: автореф. дисс. ... к. филос. н. Ташкент, 2010. 27 с.
8. Сейтахметова Н.Л., Бектенова М.К. Гармония этического и эстетического в феномене мечети: на примере г. Алматы // Алматы – столица исламской культуры 2015 года: материалы Международной конференции (г. Алматы, 24-25 февраля 2015 года). Алматы, 2015. С. 54-66.
9. Урынбасаров А. От эстетики – к этике [Электронный ресурс]. URL: <http://e-islam.kz/ru/islam-zhane-qagam/vnutrennikategorii/islam-zhane-madeniet/item/6977-ot-estetiki-k-etike> (дата обращения: 28.10.2016).

РЕЗИЮМЕ

Maqola islom madaniyatida axloq va estetika munosabatlari muammosiga bag'ishlangan. Mualliflar O'rta asr musulmon falsafasining atoqli namoyandasi Abu Nasr Forobiy qo'ygan muammoni tushunishni tahlil qiladilar. Axloqiy va estetika o'rtasidagi munosabat islom san'atining arab xattotligi va musulmon me'morchiligi kabi turlarining o'ziga xos xususiyatlariga murojaat qilish orqali, shuningdek, "inson go'zalligi" tushunchasining estetik mazmuni, uning axloqiy va ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishlari orqali talqin qilish doirasida o'rganiladi.

РЕЗИЮМЕ

Статья посвящена проблеме взаимоотношения этического и эстетического в исламской культуре. Авторами анализируется осмысление поставленной проблемы ярким представителем классической арабомусульманской философии Абу Насром аль-Фараби. Взаимосвязь этического и эстетического исследуется в ходе обращения к характерным особенностям таких видов искусства ислама, как арабская каллиграфия и мусульманская архитектура, а также в рамках интерпретации понятия «красота человека» через его нравственное и эстетическое содержание.

SUMMARY

The article is devoted to the problem of the relationship between the ethical and the aesthetic in Islamic culture. The authors analyze the understanding of the problem posed by the prominent representative of classical Arab-Muslim philosophy Abu Nasr al-Farabi. The relationship between the ethical and the aesthetic is explored by referring to the characteristic features of such types of Islamic art as Arabic calligraphy and Muslim architecture, as well as within the framework of the interpretation of the concept of "human beauty" through its moral and aesthetic content.